



Nye perspektiver på retten til jorda i Finnmark

New perspectives on the right to land in the county of Finnmark

Øyvind Ravna

Professor i rettsvitenskap, Det juridiske fakultet, UiT Norges arktiske universitet, Tromsø

Dr.juris. 2008

oyvind.ravna@uit.no

Sammendrag

I 1993 fremla Samerettsutvalgets rettsgruppe sin utredning om retten til land og vann i Finnmark. I utredningen, som var et viktig bakgrunnsmateriale for utvalget, ble det konkludert med at staten ikke bare eide all usolgt jord i Finnmark, men at det hadde vært en sammenhengende oppfatning om det i om lag 300 år. Sentralt for rettsgruppas standpunkt var historieutredningen til professor Gudmund Sandvik.

I denne artikkelen utfordres Sandviks konklusjoner, så vel som hans metodiske valg og forskningsmessige spørsmål, og det vises at med mer åpne spørsmål og en mer nyansert tilnærming til kildene ville utredningen trolig hatt et annet utfall. Det argumenteres for at det er mer sannsynlig at myndighetene lenge så på jorda langs fjordene og elvedalene i Finnmark som et udefinert jordfellesskap, med innslag av private, eneeide eiendommer, fremfor at jorda var statens eiendom.

Nøkkelord

Finnmark, eiendomsrett, Terra Nullius, jordfellesskap, Schnitler, samer

Abstract

In 1993, the Sámi Right Committee's Law Group presented its report on the right to land and water in Finnmark. In the report, which was important background material for the Committee, it was concluded that the state not only owned all unceded land, but that there had been a consistent opinion about it for 300 years. Central to the Law Group's position was the historical investigation by Professor Gudmund Sandvik.

In this article, Sandvik's conclusions as well as his methodological choices and research questions are put to the challenge where it is shown that with more open questions and a more nuanced approach to the sources, the investigation would probably have had another outcome. The author argues that it is more likely that the authorities long viewed the fields along the fjords and river valleys in Finnmark as an undefined community of land, with elements of individually owned properties, rather than as the property of the state.

Keywords

Finnmark, Property rights, Terra Nullius, community of land, Schnitler, Sámi

Innledning og problemstilling¹

På 1970-tallet, som følge av den samepolitiske oppvåkningen rundt utbyggingen av Alta-Kautokeino-vassdraget, ble retten til land og vann i Finnmark med tyngde satt på dagsordenen. Høsten 1980 ble Samerettsutvalget nedsatt med mandat som innbefattet å utrede dette spørsmålet.² Oppgaven ble overlatt til den juristtunge *rettsgrupp*a, som i 1993 konkluderte med at «staten må anses som eier av de tidligere umatrikulerte arealene i Finnmark».³ Konklusjonen har hatt stor betydning for gjeldende rett, da domstolene ikke har tatt stilling til spørsmålet.

Rettsgruppas utredning, som ble avgitt med dissens, ble kritisert for ikke å ha vurdert samisk sedvanerett og for å basere sin slutning på et fortidig erfaringsgrunnlag uten nødvendig søkelys på rettsutviklingen.⁴

Sentralt for rettsgruppas konklusjon var historieutredningen til *Gudmund Sandvik*, hvor det ble lagt til grunn at det hadde vært en sammenhengende og enhetlig oppfatning fra 1693 om at staten eide all jord i Finnmark.⁵

Problemstillingen for denne artikkelen er å drøfte det historiefaglige grunnlaget for rettsgruppas konklusjoner, med et særlig søkelys rettet mot å etterprøve om statens myndigheter hadde en oppfatning om at all jord i Finnmark fra slutten av 1600-tallet og frem til 1814 tilhørte staten. Denne perioden er valgt fordi myndighetenes oppfatning i dette tidsrommet er av stor betydning for legitimiteten til loven om avhending av statens grunn av 1863; og dermed også de påfølgende avhendings- eller jordsalgslovene.⁶ For om myndighetene ikke betraktet staten som jordeier ved inngangen til 1800-tallet, kan staten vanskelig ha blitt eier ved ulovfestet ekstinksjon eller såkalte *festnede forhold* mindre enn 100 år senere. Dermed er temaet også av stor betydning for statens rettsposisjon, da den overdro den usolgte jorda i Finnmark til Statskog SF og senere til Finnmarkseiendommen.⁷

Metodisk er artikkelen basert på dokumentstudier og -tolkninger, gjerne omtalt som kvalitativ metode.⁸ Selv om kvalitative kilder ikke kan prøves ved alminnelig hypotesetesting,⁹ kan standpunktet om at det har vært en sammenhengende og enhetlig oppfatning fra 1693 om at staten eide jorda i Finnmark, stilles opp som en hypotese som på fritt grunnlag testes mot aktuelle kilder. I denne testen eller drøftingen legges det vekt på å nytte de juridiske begrepene slik de ble brukt i samtiden.¹⁰ Foruten Sandvik (1993) og kildene han nyttet, vil visse ikke-anvendte kilder, slik som kommunikasjon mellom Rentekammeret¹¹ og amtmanden i Finnmark, bli anvendt. De kvalitative funnene vil bli holdt opp mot nyere forskning.¹² Den

-
1. Takk til professor Astri Andresen, dr.philos. Steinar Pedersen og to anonyme fagfeller for nyttige innspill og kommentarer.
 2. NOU 1984: 18: 43.
 3. NOU 1993: 34: 266.
 4. NOU 2001: 34: 19; Eriksen 1995: 83. Kritikken ledet til nye utredninger i NOU 2001: 34, hvor det ble «dokumentert eksistensen av et vell av [...] sedvanerett i de samiske områder» (s. 28).
 5. Sandvik 1993: 359.
 6. Lov 22. juni 1863 om Afhændelse af Statens Jord i Finmarkens Landdistrict; Lov 22. mai 1902 nr. 7 om Afhændelse av Statens Jord og Grund i Finmarken; lov 12. mars 1965 om statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke.
 7. Finnmarkseiendommen overtok eiendommene i Finnmark som Statskog SF hadde hjemmel til, 1. juli 2006, jf. lov 17. juni 2005 nr. 85 om rettsforhold og forvaltning av grunn og naturressurser i Finnmark § 49 første ledd.
 8. Andresen mfl. 2015: 107–108.
 9. Dahlum & Grønmo 2021.
 10. Hjort 2019; Kvestad 2019.
 11. Rentekammeret hadde på 1700-tallet ansvar for statens finanser og for tilsyn og kontakter med lokal administrasjon og befolkning, se Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet 2011.
 12. Tønnesen 1972; Jebens 1999; Gauslaa 2017; Ravna 2020; Hermanstrand 2021.

forsknings- og utredningsmessige statusen viser for øvrig at oppfatningen om retten til jorda i Finnmark er delt, og fortsatt i 2023 uavklart.¹³

Sandviks historieutredning om statens grunn i Finnmark

Statens umatrikulerte grunn i Finnmark: Ei forelda lære

Gudmund Sandvik utmerket seg i samehistorisk sammenheng allerede i 1973, da han var opposent til Sverre Tønnesens avhandling *Retten til jorden i Finnmark*. Ifølge Sandvik leverte doktoranden ugjendrivelige prov for at samene har hatt en fast bruk av grunnen i Finnmark så langt tilbake som vi i det hele tatt har skriftlige kilder, med faste forhold mellom bygdelag eller samebyene.¹⁴ Plassen tillater ikke å gå inn på Tønnesens betydningsfulle arbeid, utover å vise til at han var den første til å opponere mot «læren om statens umatrikulerte grunn» i et rettsvitenskapelig arbeid.¹⁵

Da Tønnesen så altfor tidlig gikk bort i 1979, sto Sandvik klar til å føre arbeidet hans videre. Det gjorde han i artikkelen *Ei forelda lære: Statens umatrikulerte grunn i Finnmark*, hvor han skrev at den forvaltningsmessige konstruksjonen «Statens umatrikulerte grunn i Finnmark» ikke står for historisk kritikk. Han oppsummerte dette slik:

Området er blitt forvalta av sentraladministrasjonen og av ein sterk fylkesadministrasjon. Ut frå omgrepet «Statens umatrikulerte grunn» har tradisjonell samisk næring heilt til det siste blitt karakterisert som ein «tålt» bruk av statens grunn. Dermed er lokalbefolkninga blitt umyndig i forhold til naturressursane i området, tvert mot utviklinga i andre delar av riket [...]. Denne rettstilstanden er ikkje lenger holdbar.¹⁶

Et endret standpunkt

Sandviks artikkel ble gjenstand for betydelig oppmerksomhet. Selv tok Sandvik avstand fra synet han fremmet i den: I 1993 skriver han at han i 1979 tenkte at resolusjonen fra 1775 og jordsalgslovene fra 1863 og 1902 kunne ha vært et grunnlag for læren om statens grunn i Finnmark: «Men her tok jeg feil. Som vi skal se, har dette vært bruk av læren, ikke dens grunnlag.»¹⁷

Sandviks utredning fra 1993 tar utgangspunkt i rettsgruppas mandat, som var å «utrede og ta stilling til hva som i dag må anses for å være gjeldende rett med hensyn til eiendomsrett og bruksrett til land og vann i Finnmark fylke».¹⁸ Mandatet sa videre at en sentral oppgave for gruppa «vil være å utrede statens erverv av det som kalles 'statens umatrikulerte grunn', hvor gruppa «bør ta stilling til om rettighetsforholdene i disse områder i dag må anses for å være i samsvar med denne rettslige betegnelse».

Med henvisning til loven om statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke av 1965 (se note 6), som forutsatte at staten eier størstedelen av grunnen i fylket, definerer Sandvik sitt mandat til å omfatte to forskningsspørsmål:

13. Finnmarkskommisjonen 2019. Jf. også henvisningene i forrige note. I januar 2023 behandlet Utmarksdomstolen for Finnmark, i sak 21-086077TVI-UTMA m.fl., rettsspørsmål om kollektiv eiendomsrett som kom opp etter Finnmarkskommisjonens rapport. Dom i sakene forelå ikke da denne artikkelen ble publisert.

14. Sandvik 1980a.

15. Tønnesen 1972: 313. Han konkluderte ikke på eiendomsretten.

16. Sandvik 1980b: 125.

17. Sandvik 1993: 341.

18. NOU 1993: 34: 16.

1. Hvordan gjorde staten seg til eier av grunnen i Finnmark?
2. Hva innebar statens eiendomsrett for bruken av grunnen i Finnmark?¹⁹

Metodisk tar Sandvik utgangspunkt i det han mener er 1800-tallets offisielle oppfatning og lære om Finnmark, og følger den så langt bakover som han finner dekning for den i embetsverket i skriftlige kilder.²⁰

Sandvik viser til at denne 1800-tallets offisielle oppfatning i det vesentlige forekommer i to sammenhenger, nemlig i forbindelse med *Kongens skog* og om *Kongens land*, og at de gjerne følges av at grunnen er «Kongens allmenning» og ligger «til felles», det vil si uten at noen enkeltperson har avdelte områder. Den eldste av disse oppfatningene finnes i *fogd Knags fredlysning* av «*hans K.M. almindig og Skove udi Altens tingsted*» i 1693, gjort for å «afværge dem som agter at forderfue *hans K. M. land og Ejendom*».²¹

Sandvik skriver videre at det er grunn til å legge stor vekt på tankegangen hos embetsverket i Finnmark, og da særlig på Schnitlers undersøkelser fra 1744–45 (forut for grensefastleggingen mellom Norge og Sverige i 1751): «Av alle 1700-tallets beskrivelser av Finnmark er dette den mest systematiske og den mest omfattende.»²²

Hva gjaldt Øst-Finnmark, viser Sandvik til at Schnitler la merke til at grupper av samer regnet visse områder som sine.²³ I Vest-Finnmark observerte Schnitler mindre av slike kollektive rettsoppfatninger. På spørsmål om skogen i Alta, uttalte Schnitlers vitner at «all denne Skoug er Almindig hvilke Indvaanerne betiene sig, og fornødentlig maa bruge til deres Hussers, Baaders og Aarers Vedligeholdelse [...], Jærdseler eller Skie-gaarder, til at indhægne Agere og Engeslætter med».²⁴ Det het videre at allmenningen ble brukt av innbyggerne «til fælledz, og har hver Gaard ej sin Skoug særdeles afdeelt». Skogen ble altså brukt i fellesskap, mens åkere og enger kunne være inngjerdet til individuell bruk.

Sandvik viser også til Schnitlers omtale av sjøsamene. De hadde «Jord Pladser [som] ere u-deelte, og ingen deraf har noegen særdeles Navn, og deraf maa vel komme, at det, som fælles er for Mange, forsømmes af hver i Særdeleshed».²⁵ Videre viser han til at Schnitler foreslo å oppnevne tilsynsmenn som skulle sette seg inn i «Søe-Finnernes Jord-Pladser og Brug» og gi råd om jordforbedring, hvorefter det skulle «holde en særdeles Jorde-Bog over Søe-Finnernes Jorde-Pladzer». Etter noen tids forløp kunne øvrigheten

adskille hver Søe-Finns Jordz Pladz, som saaledes blev cultivared, med et særdeles Navn og animer dem til des større Flittighed med det Haab, at hver af dem til Tinge skulle nyde Forsikring og Bøxel paa sin forbedrede Jordpladz, for sig og sine Børn, efter Norske Lov, at beholde, og imod Fremmedes Fornærmelser at haandhæves.²⁶

Sandvik skriver videre at Schnitler foreslo samme fremgangsmåte overfor bumennene som sjøsamene. Her tar Sandvik feil; Schnitler foreslår *ulike* prosedyrer overfor de to grupperingene, noe jeg kommer tilbake til senere i artikkelen.

19. NOU 1993: 34: 334.

20. Sandvik 1993: 341.

21. Sandvik 1993: 342 med henv. til Finnmark tingbok nr. 21, fol. 188 f; SATØ; film PF nr. 994, RA.

22. Sandvik 1993: 346.

23. Sandvik 1993: 343 med henv. til Schnitler, bind I: 348 og 305.

24. Sandvik 1993: 341 med henv. til Schnitler, bind I: 228.

25. Sandvik 1993: 345 med henv. til Schnitler, bind III: 222. (Dette er utelatt i den digitale utgaven av NOU 1993: 34 på lovdata, <https://lovdata.no/pro/forarbeid/nou-1993-34>.)

26. Sandvik 1993: 345, hentet fra Schnitler, bind III: 124 (pagina (p.) 267).

Sandviks konklusjon

Selv om Sandvik bruker betydelig plass på Schnitlers protokoller, unnlater han ikke bare å vektlegge skillet mellom samer og bumenn, men også at Schnitler mente at jorda i Finnmark lå i *Fællesskab, eller Communio Terræ*. Sandvik skriver i stedet at Lappekodisillen, som ga hvert land ubeskåren suverenitet innen sine grenser, etablerte bruken av norsk lov i området: «Og etter norsk lov på 1700-tallet var Finnmark 'Kongens land'.»²⁷

Deretter anfører han at han har fulgt «den offisielle rettsoppfatningen av Finnmark som 'statens grunn', først fra dagens gjeldende rett i medhold av loven fra 1965 og 'bakove[r]' til 1693, og påvist at rettsoppfatningen har vært sammenhengende og enhetlig».²⁸

Sandvik ble kritisert av Otto Jebens, som anførte at Sandvik ikke redegjorde for hvordan staten ble eier av grunnen i Finnmark, men «først og fremst [...] for hvordan *statens oppfatning* av dette spørsmålet har utviklet seg».²⁹ Kritikken ble utdypet i Jebens' doktoravhandling, hvor han kommer til at «sterke grunner taler for at befolkningen i Indre Finnmark (samene) fortsatt har krav på eiendomsrett til grunnen i sitt område».³⁰

Sandvik har dog ikke stått alene. Jon Gauslaa synes å mene at staten anså seg som grunneier på 1700-tallet (selv om han også forklarer statens posisjon i dens styringsrett).³¹ Einar Niemi har senest i 2021 vist til Sandviks standpunkt som treffende.³²

Samtidsbeskrivelser av datidens rettsforhold

Major Schnitlers betraktninger «Om Landets Cultivering»

Grundigheten i major Peter Schnitlers undersøkelser, samt vekten Sandvik legger på dem, tilsier at det er nødvendig å bruke plass på denne kilden. Det gjelder særlig vol. 7 i bind III, som inneholder en drøfting av bosetning og næringsliv i Finnmark,³³ og som i kapittel 3 «Om Landets Cultivering» også har interessante opplysninger om jord- og rettsforhold.

Kapittel 3 innledes med en beskrivelse av innvånerens levemåte og stand. Kapitlet er inndelt i artikler, og artikkel 2 omhandler «Søe-Finnerne» eller sjøsamene. De hadde bosteder tilpasset årstidene og levde av fiske og husdyrhold: «Disse deres Jord-Pladser ere u-deelte, og have intet særdeles Navn; Landet kan og for Søe-Finnerne allestedz være lige got, thi de gjøre ikke den Jord, de sidde paa, bedre, end den før har været [...].»³⁴ Jorda lå altså i et udelt fellesskap hvor sjøsamene hadde individuelle jordstykker. Disse var imidlertid uregistrerte og uten formell rettslig adkomst.³⁵

I artikkel 3 omtales de norske bumennene. De drev hovedsakelig med sjøfiske, men holdt også husdyr: «Deres Creaturer gaae hiemme over alt, derfor intet Græss himme slaaes, uden Lidt i Myrene, hvor Creaturene ei naae til.»³⁶ Vinterfôret, som besto av høy eller reinmose, ble hentet «over Fiorder eller Sunder». Videre er «Deres Boe-Pladser u-delte og høre Ingen i sær til». Schnitler omtaler her *boplasser* (og ikke jordplasser), som han, i motsetning til for sjøsamene, beskriver som *eierløse*.

27. Sandvik 1993: 359 (min utheving).

28. Sandvik 1993: 359.

29. NOU 1993: 34: 266 (uthevet av Jebens).

30. Jebens 1999: 486.

31. Gauslaa 2017: 310.

32. Niemi 2021.

33. Schnitler, bind III (Innledning av L. I. Hansen): vii.

34. Schnitler, bind III: 122 (p. 261).

35. *Navn* forbindes her med tittel, jf. Schlegel 1798: 178, som skriver at «Adkomst (titulus) er den Lov, der hiemler een Eiendomsretten».

36. Schnitler, bind III: 122 (p. 262).

I artikkel 5 går Schnitler over til å drøfte «hvorledes Landet med Indvaanerne» kunne kultiveres. Om «Field-Finnerne» skriver Schnitler at «Lapmarkerne i Sverrig» er delt mellom innvånerne, mens markene «Koutokeino- og Arisbye-Lappe-Sogner [...] ere imellem Indbyggerne u-skiftede». «Landz Inddeeling[en]» mellom de norske fjellsamene kunne dog «beroe indtil Grændse-Commissionens Udfald, at man da kan vide, hvad man har at skifte.»

I artikkel 6 drøfter Schnitler sjøsamenes jordbruk og levesett, og han gjentar her at deres jord er udelt. Videre var de et «Vinskibelighedz Exempel for Boe-mændene, dog ikke saa gode Jord-Dyrkere, som de fra Sverrig overkomne Qvæner».³⁷

I artikkel 7 lister Schnitler opp aktuelle jordforbedringstiltak for sjøsamene. Som i tidligere artikler omtaler Schnitler samenes jordplasser i eieform.

I artikkel 8, som også Sandvik siterer, foreslår Schnitler at oppnevnte tilsynsmenn sammen med lensmannen skulle redegjøre for fremgangen i jordbruket, hvoretter sorenskriver skulle innrette «en særdeles Jorde-Bog over Søe-Finnernes Jorde-Pladzer, med nøye Forklaring, hvorledes, og hvor meget hver Jord aarlig forbedres». Jordforbedring skulle lede til registrering og (formell) deling av eiendommen slik at sjøsamene skulle «nyde Forsikring og Bøxel paa sin forbedrede Jordpladz, for sig og sine Børn [...]».³⁸

I artikkel 10 beskrives «de Norske Boemænd paa Øerne og Søe Kosten». De «Vanrøke, eller Negligere deres Jord hiemme, og maa [som alt nevnt av Schnitler] hente deres Foder langt fra over Sunde og Fiorder». Schnitler skriver videre at «deres store Frihed, og [...] Credite paa de Octryerede Handels-Steder [...] til Deels forvoldet deres Uselhed og Vanmagt».

I artikkel 11 utdyper Schnitler hva han legger i frihet:

Friheden, jeg forstaar, er Landets Fællesskab, eller *Communio Terræ*, at Folk her i Landet sætte sig ned, hvor de Lyste, uden at spørge Nogen; Hvor 1. 2. eller fleere Mænd før boe, der have saa mange, der vill, Frihed til at nedlade sig, og at benytte sig af Øen og Jorden derpaa saa friit og fuldkommen, som de gamle Opsiddere [...]. Alt hører Alle til, og Ingen har noget for sig i sær; [...].³⁹

Da vi er i enevoldstiden, med et strengt regime for oppsittere tilknyttet godseiere, er det åpenbart at Schnitler heller ikke for bumennenes del beskriver et godseier-leilendingsforhold.

Også Sandvik, som siterer det ovennevnte, er innforstått med «Landets Fællesskab». I fortsettelsen trekker han en problematisk slutning idet han skriver at «Schnitler foreslo [...] samme framgangsmåte overfor bumennene som overfor sjøsamene».⁴⁰ Det gjorde ikke Schnitler. I artikkel 12 drøfter Schnitler nemlig utskifting for bumennene (det gjør han ikke for sjøsamene), noe som kan forklares med at jorda bumennene nyttet, lå i et fullkomment fellesskap uten sedvanemessige føringer eller oppfatninger om individuelle rettigheter. I erkjennelsen av at utskifting ikke var mulig, da det «ville blive for langvarig og vidløftigt», foreslo Schnitler at det oppnevnes tilsynsmenn for bumennene for å gi råd om hva som skulle brukes «til Torf, til Fæe- eller Sviin-Drift, og hvad Deel til Eng-Land».⁴¹

I artikkel 13 foreslår Schnitler at tilsynsmennene skal redegjøre for jordbrukets fremgang, hvoretter fogden eller sorenskriveren skal «holde en særdeles Jorde-Bog over hver saadan

37. Schnitler, bind III: 124 (p. 265).

38. Schnitler, bind III: 124 (p. 267). Dette er mer utfyllende gjengitt av Sandvik, sitert ovenfor.

39. Schnitler, bind III: 125 (p. 269). *Communio Terræ* betyr 'jordfellesskap'.

40. Sandvik 1993: 345.

41. Schnitler, bind III: 125 (p. 269).

optagende Jord-pladz, hvorledes den aarlig cultiveres og forbedres». Og som for sjøsamene skal hver plass registreres i «Jorde-Bogen» med forsikring om at bumannen «skulle beholde at bruge og nyde, [jorda] efter Norske Lov». Men til *forskjell* fra sjøsamene, som skulle få «nyde Forsikring og Bøxel paa sin forbedrede Jordpladz», skulle bumennene «med Tiden erholde Bøxel-Seddel derpaa af Øvrigheden, ja, om de bleve saa formuendes, faae den, som Søer i Norge skeer, at *kiøbe til Odel og Eiendom*; Som de ønske. Bil. Gg. Pag 499». ⁴²

Kameralismen, jordbruket og Kongen som territorial herre

Schnitler omtaler ikke Kongen som jordeier i de delene av hans protokoller som er undersøkt ovenfor. Myndighetsoppfatninger i tiden mellom 1745, da Schnitler avsluttet sine undersøkelser, og 1775, er omtalt av Tønnesen. Han skriver at skogreskriptene av 1753, ⁴³ gitt av amtmann *Mathias Collett* (1751–1757), var de første generelle ordensreglene for Finnmark, og at målsettingen med disse dels var å holde utenforstående borte fra å bruke skogen og dels å ordne forholdene finnmarkingene imellom. ⁴⁴ Sandvik har derimot pekt på reskriptene som vitnesbyrd om Kongens rett ved å sitere innledningene om «den Kongen i Finmarken tilhørende Altens Skov». ⁴⁵

Tønnesen viser videre til at *Hans Paus* skrev at selv om sjøsamene flyttet fra et sted til et annet, regnet han gressgangen på sitt forrige sommersted som sitt og kom tilbake dit for å slå det. Han viser, i likhet med Sandvik, også til liknende oppfatninger hos Collett. ⁴⁶

Om vi forholder oss til Schnitlers beskrivelser, samt øvrige kilder hos Tønnesen og Sandvik, viser disse en sammenhengende, og langt på veg sammenfallende oppfatning hos myndighetene og allmuen. Den er at allmuen hadde rett til de engstykker og boplasser som de og deres rettsforgjengere hadde brukt. Intet sted i disse kildene kan det påvises oppfatninger om Kongens eiendomsrett – utover den han måtte ha som landets hersker.

Tønnesen viser også til flere makeskifter, administrert av sorenskriveren, i Talvik, Loppa og Hasvik, som vanskelig kunne vært gjennomført uten klare oppfatninger om eiendomsrett. ⁴⁷ Videre viser Tønnesen at amtmann *Gunder Hammer* (1757–1768) på tinget i Talvik 18. juni 1760 utstedte plassedler, ⁴⁸ noe som godt kunne være en bekreftelse på lovlig overdragelse av eiendom fra en eier til en annen. Tønnesen skriver da også at Hammer så på utstedelse av slike sedler som en forvaltningsakt, og at de ga vern mot andres inntrengen.

Det foregående synliggjør at myndighetene, representert ved embetsmenn som Schnitler og Collett, var opptatt av mulighetene for jorddyrking og fastere bosetting i Finnmark, ⁴⁹ fremfor å håndheve Kongens rett. Det var også amtmann Hammer, som fant å sikre etablerte jordplasser gjennom nevnte plassedler, og *Eiler Hagerup* (1768–1771), som ga sorenskriver Paus i oppdrag å utrede Finnmarks økonomiske tilstand. ⁵⁰ Paus viser i utredningen, på samme måte som Schnitler og Collett, at sjøsamene hadde sine egne engesletter, og at de flyttet mellom sommer- og vinterboplassene. Foruten «Landets Fællesskab» omtalte Paus

42. Schnitler, bind III: 126 (p. 272) (min utheving). Henvisningen (Gg. pag. 499) omhandler bygsel av jord. Betydningen av nevnte forskjell drøftes nedenfor.

43. Ang. hugst i Altens Skov m.m., gjengitt i Wessel Berg 1845: 1144–1146.

44. Tønnesen 1972: 85.

45. Sandvik 1993: 341.

46. Tønnesen 1972: 68, med henv. til Collett 1757: 88. Jf. Sandvik 1993: 362–363 med henv. til Statsarkivet i Tromsø, Finnmarkens Amts Kopibok 1752–1756 udenfor Amtet. 144–146.

47. Tønnesen 1972: 88 med henv. til utrykt tingbok nr. 41 a: 81 Finnmark sorenskriveris justisprotokoller 1742–1778.

48. Tønnesen 1972: 91.

49. Se også Andresen mfl. 2021: 86.

50. Paus 1769/1908.

uheldige eiendomsforhold, hvor to mann bodde «3 á 4 Miile fra hinanden, som have et Stycke Eng ved hinandens Gamme, som om de mageskiftede kunde afslaas paa en Time og mindre». ⁵¹ Nå måtte de i stedet «slaae sit, og derpaa anvende 8 á 14 Dage, paa det begge kan ruineres».

Jordbruk og fast bosetning opptok også *Thorkel Fieldsted*, medlem av Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab⁵² og amtmann i Finnmark 1771–78. I et skriv til Rentekammeret i 1772 uttrykker han bekymring for jordbruket i amtet på grunn av «Eiendoms Uvisshed». ⁵³ Året etter beskriver han to hovedårsaker til at jordbruket i Finnmark forsømmes. Den viktigste var «[m]angel paa ordentlig Jordinddeling og deraf følgende Uvisshed i Bruksrettigheden»:

Den Heele store Landstrækning som forstaaes under det Navn Finmarken eller Wardøehuus Amt bestaar udj een Alminding eller sadan uimmatriculeret og udeelt Land Hvor til alle Indvaanere have liige Rett, og Hvor ingen uden Kongen som Territorial Herre ejer een eneste Jordplætt.⁵⁴

I denne retten, fortsetter Fieldsted, har «een hver stræbsom [...] Frihed til at optage indhegne og anvende saa meget Jord som han kan uden andres Fornermelse overkomme, og dertil gives Jordudviisning Sedler fra Amtet». Amtmannen mente altså at Kongens eiendomsrett alene lå i hans posisjon som «Territorial Herre».

Embetsmennesenes søkelys på jordbruket må ses i sammenheng med opplysningstidens ideer⁵⁵ og særlig *kameralismen*. Sistnevnte var en økonomisk fagtradisjon som fikk oppslutning i Danmark-Norge omkring 1760. Den satte søkelys på kunnskap, forvaltning og regulering av handel, herunder faglig støtte til jordbruk og industri, for slik å oppnå vekst. Dette ble blant annet formidlet gjennom *Danmark og Norges Oeconomiske Magazin*, etabler av *Erik Pontoppidan* i 1757.⁵⁶ Den skulle også være en drivkraft bak den kommende jordinddelingen.

«Eyendoms Rettigheder til Jorde og Grunde i Finmarken [...] ere ikke endnu satt paa saa fast en Fod som i Hands Maj^{ts} øvrige Riiger og Lande»

I et skriv til amtmann Fieldsted i 1772 ga Rentekammeret uttrykk for sitt syn på eiendomsrett i Finnmark. Skrivet hadde utgangspunkt i at fogden Heyde hadde unnlatt å tinglyse et skjøte, begrunnet med at «ald Jord og Jordvey i Finmarken er Hands Maj^{ts} alleene tilhørende». Til dette skrev kammeret:

Vel haver Vi nu intet at udsætte paa den af Fogden heri brugte Forsigtighed, det det er bekient at private Eyendoms Rettigheder til Jorde og Grunde i Finmarken, som et for den største Deel

51. Paus 1769/1908: 12–13.

52. Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab, stiftet i 1769, skulle motivere og støtte jordbrukere og håndverkere, bl.a. ved å formidle kunnskap og å skape debatt om aktuelle temaer innen jordbruk o.l., se Bjørn & Dietrich 2009.

53. Statsarkivet i Tromsø, utskrift av Finmarkens Amts kopibok nr. 6 (1772–1773), fol. 4 (brev til Rentekammeret, 9. aug. 1772, omsatt av A. Frøholm, 12.04.1955).

54. Statsarkivet i Tromsø, utskrift av Finmarkens Amts kopibok nr. 6 (1772–1773), fol. 103–104 (brev til Rentekammeret 28. sept. 1773, omsatt av A. Frøholm, 25.03.1955).

55. Ideen om eiendom som motivasjon til økt velferd ble uttrykt av Locke allerede i 1689 (Locke 1689/2016: 140), som skrev at den som tilegner seg land ved eget arbeid, ikke reduserer, men øker menneskehetens felles ressurser da en acre inngjerdet og dyrket mark produserer ti ganger mer enn en acre liggende i urørt fellesskap.

56. Bjerke 2007: 148–139; Bergh & Hanisch 1984: 15–16; Rykke 2018: 17–18. Starten på offentlige utskiftninger i Danmark på slutten av 1750-tallet, se Borgedal 1959: 146, må også ses i denne sammenheng.

øde og ubesatt Land, ikke ere endnu satt paa saa fast en Fod som i Hands Maits øvrige Riiger og Lande; men imidlertid maae det dog i nærværende tilfælde /: naar Hr. Amtmanden ellers, efter giorte Undersøgning, ikke finder at nogen anden dermed bliver fornærmet i sit Brug og lovlig forhvervede Besiddelse :/ forblive derved: at foranførte Skiøde og Obligasjon nyder den forlangte Tinglysning, indtil nærmere Indretning kand giøres [...].⁵⁷

Rentekammeret var videre kjent med den «alt for ubestemte Maade, hvorpaa Beboernes Rettigheder til Jord og Grund i Finmarken ere blevne hidindtil behandlede»:

dels i det Jordbyggerne ey have været forsynede med Anden Adkomst end alleene Anviisnings-sædler af Amtet paa at bruge og besidde hvad Stykker jord de have anmeldt at vilde tiltage dem, og dels i det heele Landet have ligget som tilfældes uden ordentlig bestemt Grændser eller Merkeskjæl imellom den eenes og den andens Brug og Besiddelse [...].

Det var således ønskelig med en «ordentlig Adkomst Indretning og Grændseskiæls Fastsættelse imellom den eenes og den andens Brug, paa hvad han haver [...]». Rentekammeret omtaler her private eiendommer uten pretensjon om at Kongen er eier av dem.

Jordresolusjonen av 1775 og utviklingen frem mot 1814

Spørsmålet om jordinddeling var som vist reist av amtmann Fieldsted i 1772, noe som må ha foranlediget at Rentekammeret ville ha hans syn på Paus' forslag «i Anledning af Jord-Inddeelingen».⁵⁸ I en udatert betenkning støttet Fieldsted forslaget. Men i motsetning til Paus, som hadde foreslått bosteder med «4 [familier] tilsammen paa et hvert Stæd»,⁵⁹ ønsket Fieldsted fullt ut å avvikle jordfelleskapet:

Dersom mand skulde i Finmarken grunde Jordinddeelingen og Bopladsers Anlæg paa Grund af Fælleddskab som man paa alle vel indrettede Stæder og Provintzer søge at ophæve, saa Handlede man efter min ringe Formeening [...] imod den Menneskelige Natur, Fælleddskab i Jordbrug og tilfældige nærings Veje foraarsager intet andet end Dovenskab hos nogle Ueenighed hos andre, og Confusion hos alle.⁶⁰

Jorda var altså et felleseie som skulle deles, noe Fieldsted utdypet i et promemoria av 31. mars 1775.⁶¹ Den 27. mai s.å. la Rentekammeret frem *Allerunderdanigst Forestilling* for kong Christian VII.⁶² Det inneholdt et utkast til resolusjon samt en fortale som viser dens formål. Det var «at bringe Jordbruget i Finmarcken til en ordentlig og bedre Benyttelse end det hidtil har været [...]». Resolusjonen ble approbert av kong Christian VII 8. juni 1775.⁶³ Rentekammerets formulering «Uddeling» ble da erstattet med «Inndeling».

57. Tønnesen 1972, vedl. 1: 391–392 (fra Riksarkivet; Norske Kammers 2. Bureau, kopiboken 1771–72 nr. 652. Skriv av 8. august 1772 til amtmann Fieldsted i Finmarken).

58. Formodentlig var dette en del av Paus 1769/1908.

59. Paus 1769/1908: 15–16.

60. Statsarkivet i Tromsø, Arkivet etter Amtmannen/Fylkesmannen i Finnmark, SATØ/S-1120/1Afe/L1513. Extract Af de Puncter i afgangne Sorenskriver Pauses Forslag i Finmarken betreffende, hvorover i Anledning af Jord-Inddeelingen udbedes Hr. Amtmand Fieldsteds Betænking (udatert, omsatt av Yngve Nedrebø, 21.04.2020).

61. Plassen tillater ikke en gjennomgang av det her. Se i stedet Ravna 2020: 230–232.

62. Riksarkivet. Forestilling no. 24, 1775. Rentekammeret, Kammerkanselliet, G/Gf/Gfa/L0057: Norsk relasjons- og resolusjonsprotokoll (RK 52.57), <https://media.digitalarkivet.no/view/60313/106>.

63. Wessel Berg 1842: 623–625, under 3. juni 1775, i note bem. «Anføres sædvanlig under Dato 8 Juni».

Etterfølgende praksis viser at innen 1789 var 629 eiendommer fradelt, oppmålt, skyldsatt og matrikulert i Vest-Finnmark. Frem til andre halvdel av 1800-tallet fortsatte kostnadsfri jordinndeling i regi av sorenskrivere. I Øst-Finnmark kom ikke offentlig jordinndeling i gang før etter år 1800. Det ble da utført etter samme prosedyre som i Vest-Finnmark. Det er således intet som peker mot at dette var overdragelse av jord fra Kongen til oppsittere, men derimot en formalisert oppløsning av jordfelleskap.⁶⁴

For Karasjok kan det vises til at Finnmarkskommisjonen har funnet at samebyen Ávjovárri sin rådighet i 1751 kan likestilles med eiendomsrett slik begrepet den gang ble brukt. Statens disposisjoner frem til 1863, som blant annet omfattet oppmåling og skyldsetting av 13 eiendommer, og som ble vurdert som en formalisering av en etablert tilstand, endret ikke på dette. Dette bidro til at kommisjonen kom til at lokalbefolkningens eiendomsrett var i behold i 2019.⁶⁵

Drøfting av funnene i historietredningen til Sandvik

Forskningsspørsmål og kildebruk

Forskningsspørsmålene definerer i alminnelighet objektet for en historietredning. For å komme frem til relevante svar, må spørsmålene stilles på en fruktbar måte.⁶⁶

Skal det tas stilling til rettsforhold på 1700-tallet, må man dessuten ha en formening om hvilke kilder som den gang var normative.⁶⁷ Lover og resolusjoner, gitt av en eneveldig konge, var utvilsomt det. For uttalelser fra embetsmenn kan det stille seg annerledes, noe jeg kommer tilbake til nedenfor.

Det må også tas i betraktning at eiendomsbegrepene i enevoldstiden hadde et annet innhold enn i dag, noe jeg også kommer tilbake til. Dermed kan begrepshenvisninger ha begrenset verdi, samtidig som beskrivelse av handlinger, sedvaner og oppfatninger må tillegges tilsvarende større vekt.

Utgangspunktet for historietredningen til Sandvik er ikke forskningsspørsmål forankret i den lange tidslinjen som vanligvis preger kvalitativ historieforskning, men (med Sandviks ord) «rett og slett gjeldende lov om statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke».⁶⁸ Loven hadde som forutsetning at staten eide størstedelen av grunnen i fylket, noe Sandvik gjør til en formodning når han definerer sine to forskningsspørsmål (siteret ovenfor på side 47). Denne mandatstolkningen må ha lagt føringer på resultatet.

Kildene Sandvik vektlegger, er velkjente og i stor grad de samme som Tønnesen (1972) nyttet om lag 20 år tidligere. Det er uttalelser fra embetsmenn, utdrag fra jordresolusjonen og aktuell litteratur. I tillegg nytter han som vist Schnitler bind III (1985), som ikke var omsett da Tønnesen gjorde sin forskning. Jeg skal nå se på bruken av kildene, samt argumenter som taler for og mot hypotesen stilt opp innledningsvis.

Motstykket til (privat) eiendom på 1700-tallet er jordfelleskap – ikke Kongens jord

Jordfelleskapet vies betydelig plass både hos Schnitler, Fieldsted og i 1700-tallets rettslitteratur. Med opplysningstidens fremvekst var det noe myndighetene ønsket oppløst, da det

64. Nærmere om dette i Ravna 2021.

65. Finnmarkskommisjonen 2019: 118, 163–164, 218.

66. Andresen mfl. 2015: 21.

67. Om dette, se Sunde 2007: 165–220.

68. Sandvik 1993: 334.

hindret et effektivt jordbruk. Virkemidlene for dette var jordinndeling eller utskiftning. I rettsteori forelå det den gang en oppfatning om at all jord en gang hadde ligget i et *opprinnelig fellesskap*. Hans Paus, som før han ble sorenskriver i Finnmark i 1753, hadde hatt en akademisk karriere i København, beskriver det slik:

Naar den første Tids Fællesskab ophører, da blive de Ting, som tilforn være tilfælles, saa at alle havde Ret til at bruge den, visse Personers Ting [...], og underkastede Eiendoms Ret.⁶⁹

Likeledes skriver *Johan Fr. Schlegel*, professor i lovkyndighet ved Københavns universitet og ekstraordinær dommer i den dansk-norske høyesteretten:

Man maae altsaa nødvendigviis tænke sig en Tidspunkt, hvor ingen Eiendom fandt Sted, men hvor alle havde lige Adgang til Tingenes Brug. Denne Tilstand har man af Mangel paa en mere passende Benævnelse kaldet Det oprindelige Fællesskab.⁷⁰

Fra dette fellesskapet hadde jord blitt ervervet ved bemektigelse (*occupatio*). Slik oppsto eiendom. Jordfellesskap var dermed motstykket til det som i dag ville vært omtalt som privat eller individuell eiendom.

Schnitler synes å mene at et slikt fellesskap ennå eksisterte i Finnmark, jf. uttalelsen «[d]enne Communio Bonorum [...] er andenstedz for længe siden afskaffed».⁷¹ Fieldsted sikter til samme fellesskap når han, som vist ovenfor, omtaler Finnmark som «Alminding eller sådan uimmatriculeret og udeelt Land Hvor til alle Indvaanere have liige Rett [...]».

Reelt sett forelå det neppe et slikt opprinnelig fellesskap *uten eiere*; Finnmark var ikke mer *Terra Nullius* (eierløst land) enn Australia på dette tidspunkt,⁷² og ovenfor har vi sett at det eksisterte uregistrerte og formelt sett udelte eiendommer. I Kirkebok for Vadsø 1764–1821, som plassen ikke tillater drøftet, finnes det dokumentasjon på umatrikulerte eiendommer eldre enn de første jordinndelingsforretningene i Øst-Finnmark.⁷³ Også de transkriberte tingbøkene fra 1620–1633 har omtaler av eiendommer og eiendomstviser i Finnmark.⁷⁴ Verken Schnitler, Fieldsted eller Paus omtaler fellesskapet som Kongens gods.

Det har tidvis vært argumentert for at staten har en «opprinnelig eiendomsrett» til uopp-tatt grunn.⁷⁵ Fremfor å vektlegge de forannevnte kilder følger Sandvik dette sporet.⁷⁶ «Læren om statens opprinnelige eiendomsrett» (og om «statens umatrikulerte grunn i Finnmark»), som bygger på at jord ingen kan vise formell adkomst til, er statens, var omstridt allerede i

69. Paus 1750: 174.

70. Schlegel 1798: 176. Se også Locke 1689/2016: 134–135.

71. Schnitler, bind III: 125 (p. 269). *Communio Bonorum* betyr 'fellesskap i gods eller varer'.

72. I *Mabo v Queensland (No. 2)* [1992] HCA 23, avviste Australias høyesterett *Terra Nullius-doktrinen* og uttalte at Storbritannia ikke hadde rett til å kreve besittelse av Australia på grunnlag av at urfolk ikke hadde rett til land. Dommen erkjenner at urfolkene i Australia har eiendomsrett i henhold til sine egne lover og sedvaner.

73. Digitalarkivet: Vadsø sokneprestkontor, SATØ/S-1325/H/Ha/L0002kirke: Ministerialbok nr. 2, 1764–1821. Registreringssentralen for historiske data, UiT, har omsatt og digitalisert disse, her er et eksempel: <https://rhd.uit.no/kirkebok/kbliste.aspx?kb=v&RR=47339> (20.12.22). Se også Ravna 2017: 6–27 (18–21).

74. Sandvik & Winge 1987, se bl.a. tingbok 1 fol 122a og b og tingbok 2 fol. 23a, 37b og 75a. Omsatt fra Finnmark sorenskriveri, SATØ/S-0053/F/Fa/L0006: Justisprotokoller, 1620–1627; Finnmark sorenskriveri, SATØ/S-0053/F/Fa/L0007: Justisprotokoller, 1627–1633.

75. Dom i Høyfjellskommissjonen (HFK-1909-3), hvor det uttales: «Hva der ikke er i noen enkelts eie, må tilhøre staten, det hele samfunn. Retten til okkupasjon opphører fra den tid staten er oppstått.» Dommen ble stadfestet av Høyesterett, se *Norsk Retstidende* 1916: 1249.

76. Sandvik 1993: 35 med henv. til HFK-1909-3.

1908.⁷⁷ Oppfatningen, som hadde klare likhetstrekk med Terra Nullius-doktrinen, kan verken i 1993 eller senere ha gitt uttrykk for gjeldende rett.

At Kongen eide jorda i Finnmark, blir også en naturlig slutning om det legges til grunn at 1775-resolusjonen hjemlet utvisning av Kongens jord.⁷⁸ Når resolusjonens tittel, bestemmelser, forarbeider og etterfølgende praksis viser at den ikke initierte slik utvisning, men derimot deling av jordfelleskap, med påfølgende oppmåling, skyldsetting og matrikulering, burde dette ha vært drøftet. Slike drøftinger uteblir; det avdekkes ikke engang at vedtaksdatoen (som er 8. juni 1775) er uriktig gjengitt i ettertiden. Dermed mistes også et spor til kunnskap om datidens eiendomsforhold.

Enevoldstidens lagdelte eiendomsbegrep vektlegges ikke

Sandvik viser til at i middelalderens føydale samfunnsordning var eiendomsretten lagdelt, slik at fyrsten eller kongen innehadde høyhetsretten, *dominium eminens*, som omfattet skattlegging, rettspleie og hærmakt, mens godseieren eller jorddrotten hadde overeiendomsrett til godset, omtalt som *dominium directum*, som innebar rett til landskyld og hoveri. Bonden, leilendingen, hadde en underieiendomsrett, *dominium utile*, som var en rett til bruk av jord og beiter.⁷⁹ Sandvik, som skriver at slike ordninger var stående frem til de vest- og sentraleuropeiske jordreformene rundet år 1800, slik som landboreformen i Danmark 1786–1814, er her på linje med 1700-tallets rettslære.⁸⁰

Oppfatningen om lagdelt eiendomsrett fortsatte å leve utover på 1800-tallet, dog slik at skillet mellom høyhetsrett og overeiendomsrett ble utvasket. *Fr. Brandt* skriver at «Staten tilkommer, som representant for Menneskesamfunnet i det Hele, det principale Herredømme over alle Ting inden dens Grænser. Denne saakaldte *Overejendomsret* er saaledes ikke nogen Indskrænkning i, men tvertimod Forudsætningen for den private Ejendomsrett».⁸¹ *Sjur Brækhus* og *Axel Hærem* skriver at overeiendomsretten med naturrettens tankegang utviklet seg til «nærmest en betegnelse for statens almindelige suverenitet, dens myndighet til å pålegge skatter og til å gjøre andre inngrep i eiendomsretten, f.eks. ved å gi lover». Men ordets makt var stor, «og det var ikke lett å frigjøre seg fra den forestilling at 'overeiendomsrett' hadde noe med eiendomsrett å gjøre».⁸²

Lest ordrett kan formuleringen «Kongens land» forstås som at Kongen er jordeier. Hensyntatt enevoldstidens lagdelte eiendomsrett fører det galt avsted. De spredte omtalene av Kongens land (og skog) må ut fra datidens sammenheng ses på som omtale av Kongens høyhetsrett. Det gjør ikke Sandvik. Dermed er det grunn til å anta at han ikke bare forveksler jordinddeling med jordoverdragelse, men også Kongens høyhetsrett med reell eiendomsrett. At det ikke spørres om hvorfor jordbrukeren i Finnmark – sjøsamen eller bumannen – ikke betale landskyld og således verken var leilending eller festebonde, noe som i denne sammenheng ville vært like naturlig å spørre om som hvorfor Kongen ikke krevde betaling for jord

77. I utkast til lov 8. august 1908 nr. 6 om ordningen av retsforholdene vedkommende statens høifjeldsgrund m.v. var mandatet knyttet til «høifjelds- eller almenninggrund, tilhørende staten med oprindelig eiendomsret». Under stortingsforhandlingen ble dette strøket, da det forutsatte at «staten fra landets bebyggelse af har en oprindelig eiendomsret, og at det derfor gjælder for de private eiere at bevise, at de har hugget ind i den eiendomsret». *Stortingstidende* 1908, Forh. i Odelstinget (nr. 87): 689.

78. NOU 1993: 34: 260, jf. 306.

79. Sandvik 1993: 349–350. Se også Sandvik 1989: 201–309.

80. Paus 1750: 181; Schlegel 1798: 203; Holberg 1751/2021: 389.

81. Brandt 1867: 78 (uthevet av Brandt), som også skriver at overeiendomsretten har to anvendelser: Det er beskatningsretten og ekspropriasjonsretten.

82. Brækhus & Hærem 1964: 526, med henvisning til Brandt (sitert ovenfor).

han angivelig overdro til oppsittere i Finnmark etter 1775, bidrar til å forankre denne forvekslingen.⁸³

Når det gjelder embetsmennsuttalelsene, må de også vurderes ut fra sin sammenheng. Sandvik viser til flere uttalelser om at jorda eller skogen i Finnmark tilhører Kongen. Foruten en målsetting om å verne om skogen eller å styrke jordbruket, må det tas i betraktning at Kongen i all hovedsak synes å være omtalt i posisjon av å være landets hersker. Uttalelsene om at landet var Kongens, må dessuten ses i sammenheng med at deler av Finnmark ennå var fellesområde for to eller tre stater, noe som kunne tilsi et behov for å synliggjøre statlig tilhørighet.

Det flertydige innholdet i begrepet «bøxel» eller «bygsel»

I historieutredningen drøftes ikke innholdet i begrepet «bøxel», eller «bygsel», som det heter i dag. Bygsel er tradisjonelt sett på som en form for jordleie.⁸⁴ Begrepet er imidlertid ikke entydig, noe Lappekodisillen viser, idet det i § 2 heter: «Ingen Lap maa herefter *eye* Skatte eller Bøxel-Land udi meere end Eet Rige, paa det al Anledning til Fællesskab udi Undersaatter og Land herefter kan undflyes» (min utheving.).

I 1928 pekte *Arnold Ræstad* på at begrepet ikke nødvendigvis kun beskriver et leieforhold, men også et rettighetsforhold. Om samiske bygsler i «de trondhjemske og helgelandske almenninger» skriver Ræstad at «man må gå ut fra at lappene – hvis de ellers hadde f.eks. alders tids bruk å påberope seg – uansett bygselordning fikk beholde sine gamle beiteland upåtalet. Bygselseddelen var et hjemmelsbrev, likesom det svenske immisjonsbrev ^[85] på lappeskatteland; men det kunde være hjemmelsbrev på en rett som bestod fra før, og som bygselherren ikke tenkte på å dra i tvil».⁸⁶

At Schnitler, når han foreslo bøxel for sjøsamene, verken forankret det i jordleie eller sa hvor avgift skulle erlegges, peker mot at hans bruk av begrepet samsvarer med den vi finner i den samtidige Lappekodisillen, med andre ord at det beskrev en rett fremfor et leieforhold. Når sjøsamene skulle «nyde Forsikring og Bøxel paa sin forbedrede Jordpladz», sikter Schnitler trolig til en rettslig sikring av plassen gjennom registrering og tildeling av hjemmels- eller adkomstdokument.

Sjøsamene eide sine jordplasser

Sandvik drøfter som alt nevnt ikke hvorfor Schnitler foreslo ulike fremgangsmåter for sjøsamere og bumennene når det gjaldt å sikre deres jord. Faktum er at Schnitler ikke bare beskrev de to gruppenes evne til å tilpasse seg natur og klima, samt å nyttiggjøre seg jord til jordbruksformål, som ulike; han foreslår også ulike prosedyrer for å sikre dem eiendomsrett til jorda. Som alt vist, og som også referert av Sandvik, skulle øvrigheten

beteigne, og adskille [beskrive og dele] hver Søe-Finns Jordz Pladz, som saaledes blev cultivate-red, med et særdeles Navn, [...] med det Haab at hver af dem til Tinge skulle *nyde Forsikring og Bøxel* paa sin forbedrede Jordpladz, for sig og sine Børn, efter Norske Lov, at beholde, og imod Fremmedes Fornærmelse at haandhæves.⁸⁷

83. Se også Tønnesen 1972: 34. Et ytterligere forhold plassen ikke tillater drøftet, er betydningen av *kløyvd eiendomsrett*, som hadde stor plass i eldre norsk rett, se Robberstad 1963: 162–166.

84. Sunde 2021.

85. Definisjon av immisjon (jur.): «Rettslig innsettelse i eiendom som en har krav på», se Berulfsen & Gundersen 2004: 196.

86. Ræstad 1928: 238. Hermanstrand 2021 konkluderer på liknende måte.

87. Schnitler, bind III: 124 (p. 267) (min utheving).

For de norske bumennenes boplasser (som lå i *Communio Terræ*), drøfter Schnitler først muligheten for utskifting, men innser at det ikke er realiserbart. De skulle i stedet få

den Forsikring [...] at de den forbedrede Jord for sig og deres Børn skulle beholde at bruge og nyde, efter Norske Lov, og med Tiden erholde Bøxel-Seddel derpaa av Øvrigheden, ja, om de bleve saa formuendes, faae den, som Søer i Norge skeer, at kiøbe til Odel og Eiendom; Som de ønske.⁸⁸

Her ligger det som nevnt en vesentlig forskjell, idet Schnitler verken drøfter utskifting, utstedelse av bøxel-seddel eller kjøp for sjøsamene. Bøxel-seddel (i motsetning til bøxel) var i alminnelighet en kontrakt mellom jordeier og leilending om leie av jord,⁸⁹ og det er således logisk at bumennene senere kunne få adgang til å kjøpe jorda til «Odel og Eiendom» (uvisst fra hvem).

Dette viser at Schnitler høyst sannsynlig anså den etablerte sjøsamiske befolkningen som eiere av sine jordplasser (som delvis alt var delt til eneeie på uformelt grunnlag). De tilflyttede norske bumennene måtte derimot erverve jord via bygselseddel og senere kjøp. Dette styrkes av andre kilder, slik som kirkebok for Vadsø 1764–1821.⁹⁰

Konklusjon

Samerettsutvalgets rettsgruppes mandat var å «utrede og ta stilling til hva som i dag må anses for å være gjeldende rett med hensyn til eiendomsrett og bruksrett til land og vann i Finnmark fylke».⁹¹ Mandatet omfattet også «å utrede statens erverv av det som kalles 'statens umatrikulerte grunn' [og å ta] stilling til om rettsforholdene i disse områdene i dag må anses for å være i samsvar med denne rettslige betegnelsen». Dette er et åpent formulert mandat: om rettsforholdene forsvaret betegnelsen «statens grunn», eller sagt på en annen måte: *om staten kan anses som eier* av denne grunnen.

Sandvik valgte å gjøre dette til et spørsmål om *hvordan staten gjorde seg til eier* av jorda i Finnmark. Dette er et mer lukket mandat, hvor det forutsettes at den usolgte grunnen tilhører staten, og hvor det gjenstår å undersøke *på hvilken måte og når dette skjedde*. Når målet er å finne ut *hvordan*, og ikke *om*, staten gjorde seg til eier – eller var eier før avhendingsloven ble vedtatt i 1863 – ekunne Sandvik unnlate å drøfte autoriteten til kildene, hva jordresolusjonen initierte, enevoldstidens lagdelte eiendomsbegreper, om bygsel kunne være noe annet enn jordleie, eller om det kunne være andre eiere til jorda enn Kongen.

I stedet velger Sandvik å forankre statens rett i en opprinnelig eiendomsrett for staten, samt at Kongen ble eier av Indre Finnmark som følge av at (det herreløse) området kom inn under norsk suverenitet og lov i 1751. Begge standpunktene kan langt på vei forankres i den forlatte Terra Nullius-doktrinen.

Til Sandviks forsvar skal det sies at han ikke sto alene, men fulgte en tradisjon som ble staket opp av Brandt og videreført av flere andre rettsforskere.⁹²

Når problemstillingen som ble reist innledningsvis, skal besvares – *om statens myndigheter fra 1693 og framover oppfattet all jord i Finnmark som statens eiendom* – må svaret bli nei.

88. Schnitler, bind III: 126 (p. 272).

89. Om bygselseddel, se <https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Leksikon:Bygselseddel>.

90. Se note 73.

91. NOU 1993: 34: 16.

92. Brandt 1867: 194–195; Gjelsvik 1926: 134; Spilling 1919: 1.

Sandviks anførsel om at jordsalgsloven av 1965 er en videreføring av praksis som ble innledet med plassedlene i 1760-årene og resolusjonen av 1775,⁹³ er dermed heller ikke treffende.

Hva den eneveldige, men åndsveike Kong Christian VII (1766–1808) selv mente om eiendomsretten, kan vi la ligge. Når det gjelder kongemakten, det vil si rentekammeret og Kongens embetsmenn, er det liten grunn til å holde fast ved at de betraktet Kong Christian VII, eller andre konger, som eiere av jorda i Finnmark. Langt mer sannsynlig er det at de på 1700-tallet så på jorda langs fjordene og elvedalene i Finnmark som et udefinert jordfelleskap, med innslag av private, eneeide eiendommer. Schnitlers ulike forslag for sjøsamer og bumenn understreker det. At folk langs fjordene, som i hundrevis av år hadde hatt sine boplasser, engslåtter og båtstøer, ikke skulle ha eid jorda de brukte, taler da også mot sin formodning.

Kongens rett var alene forankret i hans *høyhetsrett* som *territorial herre*. Høyhetsretten ga Kongen rett til å forvalte allmenningen i Finnmark, som i landet for øvrig. Det kan forklare Schnitlers forslag om at bumennene skulle få kjøpe den eierløse jorda etter at den var ryddet og forbedret.⁹⁴

Oppfatninger om statens eiendomsrett, utover utsagn som kan knyttes til Kongens høyhetsrett, er ikke påvisbare før en god stund etter 1814. Dermed tok Sandvik også feil da han antok at 1775-resolusjonen og lovene fra 1863 og 1902 *kun gjorde bruk av læren om statens umatrikulerte grunn* – og ikke var dens grunnlag. Hans standpunkt fra 1980 om at de to nevnte lovene (men ikke resolusjonen) *var grunnlaget for nevnte «lære»*, er dermed langt mer treffende.⁹⁵

Om rettsgruppas mandat var tolket på en mer åpen måte, hadde Sandvik kanskje kommet til samme slutning som han gjorde i 1980, noe som igjen ville ha gjort det vanskelig for rettsgruppa å konkludere som *den* gjorde om statens eiendomsrett i 1993.

Litteratur

- Andresen, A., Evjen, B., & Ryymin, T. (red.). (2021). *Samenes historie fra 1751 til 2010*. Cappelen Damm.
- Andresen A., Rosslund, S., Ryymin, T., & Skålevåg, S.A. (2015). *Å gripe fortida. Innføring i historisk forståing og metode* (2. utg). Samlaget.
- Bergh, T., & Hanisch, T. J. (1984). *Vitenskap og politikk. Linjer i norsk sosialøkonomi gjennom 150 år*. Aschehoug.
- Berulfsen, B., & Gundersen, D. (2004). Fremmedord blå ordbok (5. utg.). Kunnskapsforlaget.
- Bjerke, E. (2007). Rikdommens natur og naturens rikdom. *Naturen* 4, 148–156.
<https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3118-2007-04-01>
- Bjørn, C., & Dietrich, O.W. (2009). Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab. *Den Store Danske*. Hentet fra denstoredanske.lex.dk.
- Borgedal, P. (1959). Jordeiendommenes historie i Norge. I T. Grendahl (red.), *Jordskifteverket gjennom 100 år 1859–1958* (s. 9–166). Landbruksdepartementet.
- Brandt, Fr. (1867). *Tingsretten, fremstillet efter den norske Lovgivning*. Kristiania.
- Brækhus, S., & Hærem, A. (1964). *Norsk tingsrett*. Universitetsforlaget.
- Collett, M. (1757). *Relation angaaende Finmarken 1757*. Kildeskriftfondets samling nr. 264, avskrift etter manuskript i Det store Kgl. Bibl. i København, Thottske saml. Nr. 951.

93. Sandvik 1993: 374.

94. NL 3-12-4, jf. Tønnesen 1972: 12.

95. Se også Gauslaa 2017: 303.

- Dahlum, S., & Grønmo, S. (2021). Hypotesetesting. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/hypotesetesting>
- Eriksen, G. (1995). Norsk tingsrett i Sápmi – en uting? Kritisk søkelys på rettskildebruken i NOU 1993: 34. *Retfærd*, 18(2), 66–86.
- Gauslaa, J. (2017). Eieendomshistoria i Finnmark. I P.K. Sky, H. Sevatdal & E. Berge (red.), *Eieendomshistorie* (s. 302–320). Universitetsforlaget.
- Gjelsvik, N. (1926). *Norsk tingsret* (2. utg.). Nikolai Olsens boktrykkeri.
- Hermanstrand, H. (2021). *Eie eller leie, valg eller tvang? Samiske bygsler i Vaapste og Raane 1690–1800: Samisk handlingsrom i kongemaktenes grenseland* [doktorgradsavhandling]. UiT Norges arktiske universitet.
- Hjort, M.A. (2019). Rettshistorisk metode og tolkning av historiske tekster. I J.Ø. Sunde (red.), *Fordom og forventning. Ei handbok i rettshistorisk metode* (s. 16–47). Akademisk publisering.
- Holberg, L. (1751/2021). *Rettskunnskap* (original tittel: *Naturens og Folke-Rettens Kundskab, bygget paa de fornemste Juristers Principiis* (5. utg.). Vidarforlaget.
- Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet. (2011). danmarkshistorien.dk. Rentekammeret. Hentet fra <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/rentekammeret/>
- Jebens, O. (1999). *Om eiendomsretten til grunnen i Indre Finnmark*. Cappelen Akademisk.
- Kvestad, L. (2019). Om det å undersøke ei nemning sitt meningsinnhold over flere hundreår. I J.Ø. Sunde (red.), *Fordom og forventning. Ei handbok i rettshistorisk metode* (s. 48–71). Akademisk publisering.
- Locke, J. (1689/2016). *Two Treatises of Government* (Lee Ward, red.). Hackett Publishing.
- Niemi, E. (2021). Samenes historie. Kulturmøter og kolonisering. I *NRK P2 (radio), Norgeshistorie*, 2. desember (programleder E. C. Lund).
- Norsk Retstidende*. (1916). Tidsskrift utgitt av Den Norske Advokatforening som publiserer dommer og kjennelser fra Norges høyesterett.
- Paus, H. (1750). *Naturens Ret, som en Grundvold til Den Danske og Norske Borgerlige Rett* (2. del). J.C. Groth
- Paus, H. (1769/1908). *Sorenskriver Hans Paus' Indberetning av 1769 om Finnmarkens økonomiske tilstand med forslag om dens forbedringer*. A. B. Wessel.
- Ravna, Ø. (2017). Nye bidrag til eiendomshistorien i Finnmark. *Heimen*, 54(1), 6–27. <https://doi.org/10.18261/issn.1894-3195-2017-01-02>
- Ravna, Ø. (2020). Den tidligere umatrikulerte grunnen i Finnmark. Jordfelleskap fremfor statlig eiendom? *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, 133(2–3), 219–263. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3096-2020-02-03-03>
- Ravna, Ø. (2021). Jordinddelingene i Finnmark. Var de Norges eldste offentlige utskiftninger? *Kart og Plan*, 114(1), 74–100. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-6003-2021-01-02-06>
- Robberstad, K. (1963). Kløyvd eieendomsrett. *Lov og Rett*, 2(4), 162–166. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3061-1963-04-03>
- Rykke, A. (2018). *Opplysning, velstand og lykksalighet. En [...]fremstilling av Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin og Det Trondhiemske Selskabs Skrifter, 1757– 1768* [masteroppgave i historie]. Universitetet i Oslo.
- Ræstad, A. (1928). «Lappeskatten og lappenes rettigheter i Norge før 1751». I *Festskrift til rektor J. Qvigstad*. Tromsø museums skrifter III (s. 226–242). A.W. Brøggers boktrykkeri.
- Sandvik, G. (1980a). «Retten til jorda i Finnmark. Opposisjon ved Sverre Tønnesens doktordisputas 12. oktober 1973», *Hefte for Kritisk Juss*, (3–4), 22–33.
- Sandvik, G. (1980b). Ei forelda lære. Statens umatrikulerte grunn i Finnmark. *Lov og rett* 1980, 112–125.
- Sandvik, G. (1989). Europeisk rettshistorie i mellomalderen. *Jussens Venner*, (6–7), 201–309.

- Sandvik, G. (1993). Statens grunn i Finnmark. Et historisk perspektiv. I NOU 1993: 34. *Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget* (s. 334–380). Justis- og politidepartementet.
- Sandvik, H., & Winge, H. (red.). (1987). *Tingbok for Finnmark 1620–1633*. Norsk lokalhistorisk institutt.
- Schlegel, J.F.W. (1798). *Naturrettens eller den almindelige Retslæres Grundsætninger* (del 1). København.
- Schnitler, P. (1742–1745). *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745*, bind I ved K. Nissen & I. Kvamme (1962), bind II ved J. Qvigstad & K. B. Wiklund (1929) og bind III ved Lars Ivar Hansen & Tom Schmidt (1985). Kjeldeskriftfondet.
- Spilling, K. (1919). *Av Finnmarkens skogret*. Bilag til *Norsk Retstidende* nr. 4–6. Kristiania.
- Sunde, J.Ø. (2007). «Fornuft og Erfarenhed». *Framveksten av metodisk medvit i dansk-norsk rett på 1700-talet* [doktoravhandling]. Universitetet i Bergen.
- Sunde, J.Ø. (2021). «Bygsling» i *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/bygsling>
- Tønnesen, S. (1972). *Retten til jorden i Finnmark. Rettsreglene om den såkalte «Statens umatrikulerte grunn» – en undersøkelse med særlig sikte på samenes rettigheter* [doktoravhandling]. Universitetsforlaget.
- Wessel Berg, Fr.A. (1842). *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660–1813*, Andet Bind 1746–1780. Christiania.
- Wessel Berg, Fr.A. (1845). *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660–1813*, Fjerde Bind 1797–1813. Christiania.

Lover, lovforarbeider og andre offentlige dokumenter

- Finnmarkskommisjonen, Felt 4 Karasjok, bind 1 (2019).
- Første Codicill og Tillæg til Grendse-Tractaten imellem Kongerigerne Norge og Sverrig Lapperne betreffende 2. oktober 1751 (Lappekodisillen), Lovdata. <https://lovdata.no/lov/1751-10-02>.
- Kgl. Resolusjon 8. juni 1775 ang. Jorddelingen i Finmarken samt Boplassers Udvisning og Skyldlægning sammesteds. Lovdata. <https://lovdata.no/lov/1775-06-08>.
- Lov 22. juni 1863 om Afhændelse af Statens Jord i Finmarkens Landdistrict.
- Lov 22. mai 1902 nr. 7 om Afhændelse av Statens Jord og Grund i Finmarken.
- Lov 8. august 1908 nr. 6 om ordningen av rettsforholdene vedkommende statens høifjeldsgrund m.v
- Lov 12. mars 1965 om statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke.
- Lov 17. juni 2005 nr. 85 om rettsforhold og forvaltning av grunn og naturressurser i Finnmark.
- NOU 1984: 18. (1998). Om samenes rettsstilling. Justisdepartementet.
- NOU 1993: 34. (1993). Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget. Justis- og politidepartementet.
- NOU 2001: 34. (2001). Samiske sedvaner og rettsoppfatninger. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget. Justis- og politidepartementet.
- Stortingstidende 1908, Forhandlinger i Odelstinget (nr. 87).